

EASTERN REVIEW 2014, T. 3

Andrzej Chodubski

Ukraina a procesy przemian europejskich Przeszłość i teraźniejszość

Charakteryzując odrębność kulturowo-cywilizacyjną Ukrainy, nierzadko przywoływana jest opinia ukraińskiego myśliciela i działacza politycznego Wołodymira Wynnyczenki (1880–1951), że dzieje tej przestrzeni to nieprzerwany ciąg nieustannych powstań, wojen, pożogi, głodu, najazdów, przewrotów wojskowych, intryg, kłótni, spisków¹. W ostatnich latach ujawniło się kilka stanowisk objaśniających tę rzeczywistość. Wskazuje się m.in., że kultura Zachodu przychodziła na Ukrainę „w polskim kontuszu”, obejmując z różną intensywnością etniczne ukraińskie ziemie, które wchodziły w skład Rzeczypospolitej. Wpływy te także są obecnie odczytywane. Zauważa się, że siła poczucia ukraińskiej tożsamości narodowej w niezależnej Ukrainie jest wprost proporcjonalna do czasu oddziaływania polskiego dziedzictwa, od Galicji, gdzie obecność polska trwała ponad 600 lat, poprzez centralną Ukrainę aż do południa i wschodnich obszarów tzw. terenu „dzikich pól”, gdzie obecność była dość ulotna, efemeryczna.

W przestrzeni kulturowo-cywilizacyjnej tego kraju ujawnia się oddziaływanie dwóch porządków, tj. wschodniochrześcijańskiego i zachodniochrześcijańskiego; przy czym przede wszystkim wpływy bizantyjskiej tradycji chrześcijańskiej wywarły przemożny wpływ na kształtowanie się tam odrębności kulturowej².

Wpływowe jest też stanowisko, że Ukraina powstała jako rezultat awansu oddziaływania kultury Zachodu, zwłaszcza w procesie okcydentalizacji³. Zauważa się nawet, że bez tych wpływów nie byłoby Ukrainy. Okcydentalizacja na więk-

¹ *Ukraina. Przewodnik krytyki politycznej*, Z. Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruścińska, Gdańsk–Warszawa 2009, s. 60.

² J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, rozdz. VII.

³ L. Bazylow, *Dzieje Rosji*, Warszawa 1977; J. Buruma, *Okcydentalizm. Zachód w oczach wrogów*, Kraków 2005; P. Sieradzan, *Czerwono-brunatni. Sojusz radykalizmu lewicy i prawicy w Rosji współczesnej*, Warszawa 2010.

szości terytorium ukraińskim trwała aż do wybuchu I wojny światowej, a w zachodniej części – do wybuchu II wojny światowej, czyli do czasu, kiedy całe ukraińskie terytorium zostało włączone do Związku Radzieckiego. Przekonujące jest przy tym, że gdyby nie europejskie odkrycia geograficzne XV–XVI w., to przestrzeń Ukrainy, Rosji, Białorusi istniałaby w ramach konserwatywnej wielkiej „Świętej Rusi”, pozbawionej jasno zdefiniowanej tożsamości narodowej.

W procesach przemian kulturowo-cywilizacyjnych ważną rolę odgrywały kwestie wyznaniowe. Przyjęcie 6 stycznia 988 r. chrześcijaństwa jako religii państwowej na Rusi⁴ spowodowało kształtowanie się nowych wzorów życia kulturowego, wyraźnie różniących się od zachodnioeuropejskich, przejmujących instytucjonalizację według form wypracowanych w przestrzeni rzymskiej. Proces ten utrwaliła tzw. schizma wschodnia. W 1054 r. politycznie wyodrębniono porządek wschodni i zachodni. W przestrzeni wschodniej, określanej prawosławną, istotne miejsce zajęły wartości, takie jak: 1) uznawanie wolności przestrzennej, zajmowanie wielkich jej obszarów, dążenie do funkcjonowania w nich (w istotnej mierze) zgodnie z prawami natury; 2) ujawnianie doraźności w życiu gospodarczym i bytowym; 3) uznawanie monumentalizmu i wielkiej celebracji w życiu publicznym, co wyraża się m.in. w „przepychu wznoszenia budowli i rozwiązań architektonicznych” instytucji życia publicznego; 4) uznawanie wiecowości, wspólnego decydowania, w sytuacji podejmowania decyzji strategicznych (np. w sytuacji zagrożenia zewnętrznego); 5) przywiązanie do tradycji w sferze zwyczajów, obyczajów (do gościnności, biesiadności, wspólnej zabawy).

Z kolei w rzeczywistości zachodnioeuropejskiej fundamentalne wartości kulturowe zawierają się w: 1) przestrzeganiu prawa (zgodnie z niemiecką zasadą *Ordnung muss sein*); 2) wysokim zorganizowaniu gospodarczym, określaniu wyraźnych zasad kultury życia gospodarczego; 3) przywiązaniu dużej wagi do instytucjonalizacji wyznaniowej i edukacyjnej, według wzorów wypracowanych w przestrzeni antycznej Grecji i Rzymu; 4) ujawnianiu wysokich aspiracji w zakresie bogacenia się, zdobywania uprzywilejowanych pozycji w hierarchicznym życiu społecznym; 5) dążeniu do panowania politycznego w świecie (wyrażającego się w ekspansji terytorialnej, kolonializmie, europeizacji życia kulturowego, w procesach unifikacji i globalizacji świata⁵).

Tworząca się kultura polityczna w przestrzeni prawosławia ugruntowywała niechęć do wzorów życia w rzeczywistości zachodnioeuropejskiej, która ujawniała się od XV w. W praktyce politycznej w sytuacji polskiej ekspansji na Wschód prawosławie uległo wielu zmianom. Cerkiew zaczęła wytwarzać kulturę według wzorów zachodnich (co było widoczne m.in. w organizacji oświaty, popularyzacji wiedzy). Na Ukrainie utrwalił się podział na ład polonizacyjny oraz

⁴ A. Kijas, *Chrzest Rusi*, Poznań 2006, s. 14.

⁵ A. Chodubski, *Korzenie kultury politycznej w przestrzeni europejskiej*, [w:] *Na obrzeżach polityki*, cz. 9, red. M. Kosmana, Poznań 2013, s. 5–17.

grekokatolicki i prawosławny. Pierwszy ugruntowywał uprzywilejowanie ekonomiczne, przez system prawa i przywilejów; drugi – sytuował się w zacofaniu, sferze powszechnego niedostatku. Sprzeciw wobec tej rzeczywistości uwidoczniło w 1684 r. powstanie wzniecone przez hetmana kozackiego Bohdana Chmielnickiego (1595–1657). Opowiedział się za zrównaniem statusu miejscowej ludności z sytuacją polskiej szlachty.

Dalsze procesy budzenia się odrębności kulturowo-cywilizacyjnej na Ukrainie ujawniły się w XIX w. Spowodowała je w istotnej mierze rozbiorowość Polski. Ziemie ukraińskie pozostające we władaniu Polski zostały włączone wtedy do imperium rosyjskiego, a część do Austrii, tzw. Galicja, gdzie zaczęto budzić ukraińskość, wobec uciążliwości zaborczej, a w tym trudności gospodarczych („nędza galicyjska”), począł tworzyć się galicyjski ruch narodowościowy. W życiu politycznym odbijały się wzory zachowań zachodnioeuropejskich. Lwów obrazował te procesy przemian, m.in. poprzez rozwój życia oświatowego, kulturalnego.

W innej sytuacji była Ukraina Wschodnia, gdzie umocniło się dalsze panowanie carskiej Rosji. W tej sytuacji zarysowała się dychotomia rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego. Na Ukrainie „lwowskiego wyrobu” („galicyjskiego”) ujawniła się silna antyrosyjskość, dążenie do uzyskania politycznej jej niezależności. Ukraińcy w przestrzeni imperium rosyjskiego nie godzili się na taką sytuację. Kształtowały się zatem dwie Ukrainy – galicyjska i rosyjska, a w ślad za tym ujawniały się tendencje do budowy „galicyjskiego narodu”.

Ważnym zjawiskiem w tych procesach stał się język komunikacji społecznej. Z jednej strony uznawano, że ukraiński język (narodowy) powinien bazować na gruncie komunikacji społeczności chłopskiej, aczkolwiek z drugiej strony – przekonywano, że na tej bazie nie można zbudować nowoczesnej kultury narodu i państwa (nie przystaje on bowiem do modelu zachodniego, co wyrażało się w konieczności wspomagania się językiem rosyjskim). Mimo ujawniania się antyrosyjskości oficjalnie komunikowano się w języku rosyjskim. Egzemplifikacją tej rzeczywistości było stanowisko Ukraińca, literata Mikołaja Gogola, który zauważał, że „sam nie wiem, jaką mam duszę – chochlacką (prostą ukraińską) czy rosyjską. Wiem tylko, że nigdy bym nie postawił Małorosjanina (Ukraińca) przed Rosjaninem ani Rosjanina przed Małorosjaninem”⁶.

W XIX w. ściierały się tam orientacje ideowe reprezentowane przez charyzmatycznego duchownego Iwana Naumowicza (1826–1891) i pisarza, działacza społecznego, Iwana Franko (1856–1916). Pierwszy – jednostka charyzmatyczna (duchowny, z długą brodą, dostojny, obdarzony szacunkiem społecznym, uznawany prawie za świętego) – wskazywał, że społeczności ukraińskiej nie zbawi droga kolejowa ani Pismo Święte, a zbawienie jest w Kijowie i Moskwie, tam

⁶ Ł. Masenko, *Język i polityka*, Gdańsk 2012, s. 75.

są prawdziwe niezepsute wartości, a przestrzeń galicyjska jest zgermanizowana, nie ma własnej kultury, trzeba zadbać o odnowienie „Świętej Rusi”; nawoływał „Wracajcie do narodu”. Iwan Franko z kolei głosił potrzebę modernizacji życia kulturowego; opowiadał się za przyjęciem zachodnich koncepcji rozwoju i przeniesieniem ich na grunt wschodnioeuropejski. W jego recepcji i wizji rozwoju nośna była okoliczność, że w przestrzeni ukraińskiej dominował tradycyjny świat wschodniochrześcijański, prawosławny, a nie grekokatolicyzm. W identyfikacji ideowo-politycznej ewoluował od konserwatyzmu (rusofila, nosiciela wartości cywilizacji kijowsko-bizantyjskiej) do rewolucjonizmu, radykalizmu. Wobec szerzenia się różnych oddziaływań ideowo-politycznych dochodziło nawet do sprzeczności w wyborze identyfikacji narodowej, kulturowej, a w tym politycznej⁷. Z dużą siłą zaznaczały się idee nacjonalizmu⁸.

Problem przeciwstawiania się Ukrainy galicyjskiej (zachodniej) wpływom Rosji wyraźnie zaznaczył się w czasie I wojny światowej. W jej początkach Ukraina wystąpiła zbrojnie – pod hasłem likwidacji nacjonalizmu ukraińskiego i polskiego, a Rosja uznała wybuch wojny za okazję do rozwiązania tej sprawy. Organizacje i instytucje ukraińskie rozwiązano. Licznych działaczy internowano i wywożono w głąb Rosji, a też rozstrzelano.

Ożywienie polityczne zaczęło przejawiać się w 1917 r. W sytuacji przemian rewolucyjnych w Rosji, na Ukrainie odezwały się siły niepodległościowe. Ze względu na zderzenie sprzecznych opcji światopoglądowych doszło do bratobójczych walk, a także zarysowała się duża podatność na propagandę bolszewików, co spotykało się ze szczególnie silną akceptacją w ośrodkach przemysłowych, tj. w Donbasie, Charkowie.

Dalsze głębokie przemiany zaszły po przewrocie październikowym 1917 r.⁹ i po przejściu władzy przez bolszewików. W 1918 r. Ukrainę (wschodnią i środkową) ogłoszono państwem niepodległym, a w ślad za tym wprowadzono nowy porządek ustrojowy, m.in. upaństwowiono bez odszkodowania wielką i średnią własność ziemską, wprowadzono 8-godzinny dzień pracy, gwarantowano autonomię mniejszościom narodowym, zniesiono karę śmierci. Aczkolwiek nierzadko dochodziło do pogromów ludności, krwawych walk, powodowanych przeciwstawianiem się sił politycznych panowaniu bolszewickiemu, co spotkało się ze wsparciem wielu państw, a w tym powiązanych różnymi ogniwami związków i zależności z Ukrainą w XIX i na początku XX w. W rzeczywistości tzw. wojny domowej w Rosji podejmowały one próby bezpośredniej ingerencji w imię przeciwstawiania się bolszewizmowi. Rosja nie ustępowała ze zdobytych pozy-

⁷ *Ukraina. Przewodnik krytyki...*, s. 133–136.

⁸ J. Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, New York 1963; T. Olszański, *Historia Ukrainy w XX w.*, Warszawa 1994.

⁹ M. Figura, *Bolszewicka polityka wobec Ukrainy w latach 1921–1922 w ocenie prasy Polski zachodniej*, „Sprawy Wschodnie” 2002, nr 1, s. 3–18.

cji prowadząc politykę terroru. Skierowała też te działania przeciw inteligencji, mieszczaństwu, zamożnym chłopom (określanym pogardliwą nazwą kulaków). W latach 30. dokonano masowego wysiedlenia tych ostatnich. Zjawiskiem powszechnym stała się wtedy rusyfikacja, a w tym kampanie antyreligijne. Prowadzono akcję niszczenia śladów przeszłości (pałaców, kamienic mieszczańskich, instytucji wyznaniowych). W 1936 r. zniesiono obywatelstwo ukraińskie na rzecz wszechzwiązkowego¹⁰.

Po ustanowieniu nowych granic po I wojnie światowej w ramach państwa polskiego znalazło się ok. 3–5,5 mln Ukraińców, w tym w woj. lwowskim – 35,9%, stanisławowskim – 70,2%, tarnopolskim – 50%, wołyńskim – 68,4%, poleskim – 17,7%. Zauważa się, że Polska nie wywiązywała się z podjętych wobec Ukraińców zobowiązań, nie uznając praw językowych; nierzadko demonstracyjnie lekceważąc sprawy ich życia kulturowego. Powodowało to tworzenie się ukraińskiego ruchu narodowego, ukierunkowanego na wymuszanie gwarantowanych praw.

W czasie II wojny światowej Niemcy potraktowali Ukraińców jako uprzywilejowaną kategorię ludności¹¹. Zniesiono status jeniecki, przyznano lepsze kartki żywnościowe, pozwolono na posiadanie radioodbiorników (za co Polakom groziła kara śmierci). Nie wysiedlano ich z terenów przyłączonych do Rzeszy Niemieckiej. W tej sytuacji ujawnił się oportunizm postaw i zachowań społecznych. Wystąpiła nowa identyfikacja ludności, tj. utożsamianie ludności kresowej z Ukraińcami, czemu sprzyjała polityka oświatowa i kulturalna. Władze okupacyjne pozwalały na ich rozwój¹².

Ujawnił się wtedy ruch narodowy, radykalny przewidujący budowę państwa ukraińskiego według wzorów Niemiec faszystowskich. W teatrze wojny na ten stan rzeczy Rosja odpowiadała polityką „spalonej ziemi”. Niszczono wszystko, co mogłoby służyć okupantowi. Powszechnym zjawiskiem stały się masowe egzekucje ludności. W 1941 r. na Ukrainie zaczęła działać radziecka konspiracja, oddziały partyzanckie, które prowadziły działalność na rzecz „utrwalania wierności radzieckiej ojczyźnie”. W obliczu ścierających się interesów rosyjskich i niemieckich społeczność ukraińska doświadczyła gehenny i kulturowego wyniszczenia. Sytuacja ta prowadziła do tworzenia się organizacji partyzanckich nie podporządkowanych żadnej ze stron. Powszechna stała się anarchia, pożoga życia społeczno-bytowego i masowy terror. Przy tym doszło też do konfliktów ukraińsko-polskich, które rodziły wyniszczenie biologiczne¹³. Egzemplifikacją tej

¹⁰ T.A. Olszański, *Historia Ukrainy...*, s. 121.

¹¹ *Ibidem*, rozdz. VII.

¹² R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy*, Warszawa 1972.

¹³ J. Turowski, W. Siemaszko, *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945*, Warszawa 1990; R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; G. Motyka, *W krainie uproszczeń*, „Nowa Europa Wschodnia” 2013, nr 1, s. 97–101.

rzeczywistości stał się konflikt na Wołyniu, określany mianem rzezi wołyńskiej, tragedii wołyńskiej¹⁴.

W chwili powstania po II wojnie światowej Ukrainy jako republiki radzieckiej¹⁵ na jej terytorium było ok. 850 tys. Polaków, dążących do przeniesienia się w obszar polskiej państwowości, zaś w Polsce zamieszkiwało ok. 650–700 tys. Ukraińców, którzy byli głównie społecznością autochtoniczną. W 1944 r. zawarto porozumienie o umożliwieniu stronom przesiedlenia, co realizowano do jesieni 1946 r. Społeczność ukraińska nie chciała opuścić ziem, na których zamieszkiwała od kilku pokoleń. Władze polityczne zastosowały wobec nich przymus. Oddziały wojska i bezpieczeństwa z wielką bezwzględnością wykonywały tę decyzję. Do obrony spraw ukraińskich włączyła się Ukraińska Powstańcza Armia (UPA). Jej działania stały się przedmiotem zwalczania zarówno polskich, jak i rosyjskich sił bezpieczeństwa. Doszło do bratobójczych walk, dokonywano zadawnionych porachunków rodzinnych. Wobec nieprzejednanej wrogości narodowej strona polska podjęła decyzję wysiedlenia ludności ukraińskiej z przestrzeni południowo-wschodniej kraju, określonej mianem akcji Wisła na tzw. ziemie odzyskane. Decyzję realizowano z wielkim rygiorem i brutalnością¹⁶.

Społeczność ukraińska, w tym z terytorium II Rzeczypospolitej, w nowej rzeczywistości doświadczała również terroru. Do 1949 r. deportowano ponad 300 tys. osób na Syberię. Brutalnie rozprawiono się z Ukraińską Armią Powstańczą¹⁷. Z surowością eliminowano wielonarodowość, kulturę polską, niemiecką, austriacką, żydowską oraz wartości pogranicza. Wszelkie problemy ukraińskie traktowano jako wewnętrzne sprawy Związku Radzieckiego. W kształtującej się nowej rzeczywistości społeczno-politycznej po II wojnie światowej uprzywilejowaną pozycję zajmowali Rosjanie. Ważną rolę w tym względzie odgrywała prowadzona tzw. rewolucja kulturalna, wyrażająca w kształtowaniu wzoru nowego człowieka – ideowego, partyjnego, urzeczywistniającego założenia strategiczne budowy społeczeństwa socjalistycznego. Aczkolwiek w sferze prywatnej życia kulturowego pozostało poczucie odrębności tożsamościowej zachodniej i wschodniej Ukrainy, tj. nie ujawniło się w pełni wyzwanie „sowietyzacyjne” kraju. Większym zaufaniem darzono rozwiązania instytucjonalne radzieckie niż wzory funkcjonujące w Europie Zachodniej. Niemniej przemiany społeczno-polityczne na Ukrainie w II połowie XX w. spowodowały, iż ujawnił się kompleks niższości Ukraińców, którzy nierzadko sytuowali się jako młodszy małoruski „brat”. W tym samym czasie zacierała się granica i kultura między wschodnią i zachodnią Ukrainą.

¹⁴ R. Kaczbać, *Nie bojąc się Wołynia*, „Nowa Europa Wschodnia” 2013, nr 1, s. 81–86; W. Wiatrowycz, *Szukanie winnego*, *ibidem*, s. 87–96.

¹⁵ *Sowietskij Sojusz. Ukraina*, Moskwa 1969.

¹⁶ E. Misilo, *„Acja Wisła”*. *Dokumenty*, Warszawa 1993.

¹⁷ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942–1969*, Warszawa 2006.

Kolejne ogniwo w rozwoju Ukrainy ujawniło się w sytuacji rozpadu Związku Radzieckiego po 24 sierpnia 1991 r., gdy stała się ona państwem niezależnym. Ogłoszono akt niezależności Ukrainy, który potwierdzono w referendum przeprowadzonym 1 grudnia 1991 r. Wtedy rozpoczął się tam proces tzw. odrodzenia narodowego. Ważny wpływ miały hasła „pierestrojki” i „główności” oraz obraz zmian ustrojowych zachodzących w Polsce. Przemiany wprowadzone odgórnie spotykały się z akceptacją oddolną. Ważnymi ogniwami odrodzenia ukraińskiego stały się kwestie językowe, religijne oraz budowa nowej tożsamości narodowej. Do czerwca 1996 r. obowiązywał jednak porządek normatywno-prawny, określony w Konstytucji USRR. Nowa ustawa zasadnicza została uchwalona 28 czerwca 1996 r. i weszła w życie w dniu uchwalenia. Zapisano w niej, „że Ukraina jest suwerennym i niepodległym, demokratycznym państwem prawnym”. W jej art. 3 zapisano: „Człowiek, jego życie i zdrowie, honor i godność, nietykalność i bezpieczeństwo są na Ukrainie najwyższymi wartościami społecznymi. Prawa i wolności człowieka oraz ich gwarancje określają istotę i kierunek działalności państwa. Państwo odpowiada przed jednostką za swoją działalność. Usankcjonowanie i zabezpieczenie praw i wolności człowieka jest głównym obowiązkiem państwa”¹⁸. W art. 10 zapisano, że „językiem państwowym jest ukraiński, [...] państwo zapewnia wszechstronny rozwój i funkcjonowanie języka ukraińskiego we wszystkich sferach życia społecznego na całym terytorium ukraińskim, [...] gwarantuje się swobodny rozwój; używanie i ochronę języka rosyjskiego oraz innych języków mniejszości narodowych Ukrainy; [...] państwo popiera naukę języków obcych umożliwiającą porozumiewanie się między narodami”. W art. 11 zapisano, że „państwo popiera konsolidację i rozwój narodu ukraińskiego, jego historyczną świadomość, tradycję i kulturę, a także rozwój etniczny, kulturowy, językowy i religijny, tożsamość wszystkich rdzennych ludów i mniejszości narodowych Ukrainy”. Ustanowiono (art. 75), że jedynym organem władzy ustawodawczej jest parlament – Rada Najwyższa Ukrainy, której skład stanowi 450 deputowanych, wybieranych na podstawie powszechnego, równego i bezpośredniego prawa wyborczego w głosowaniu tajnym na okres czterech lat. Deputowanym może zostać obywatel Ukrainy, który w dniu wyborów ukończył 21 rok życia, posiada czynne prawo wyborcze i zamieszkuje nieprzerwanie przez ostatnie 5 lat na Ukrainie. Na mocy konstytucji ustanowiono urząd prezydenta jako głowy państwa. Przyjęto zasadę wyboru prezydenta na okres 5 lat. Jego wybór odbywać się miał na podstawie powszechnego, równego i bezpośredniego prawa wyborczego, w głosowaniu tajnym¹⁹. Najwyższą instytucją w systemie organów

¹⁸ *Konstytucja Ukrainy*, Warszawa 1996, art. 3.

¹⁹ W. Bałuk, *Kształtowanie się systemu partyjnego w okresie transformacji ustrojowej (1987–2004)*, Wrocław 2006; E. Zieliński, *System konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2006; *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*, red. A. Antoszewski, A. Kołodziej, K. Kowalczyk, Wrocław 2010.

władzy wykonawczej jest Gabinet Ministrów, odpowiedzialny przed prezydentem podlegającym Radzie Najwyższej Ukrainy.

Nowa scena polityczna kształtowała się na Ukrainie powoli. Powstawały różne partie, które nie odgrywały znacznej roli politycznej. W latach 90. XX w. grupowały się jako: 1) postkomuniści – Komunistyczna Partia Ukrainy, Socjalistyczna Partia Ukrainy, Chłopska Partia Ukrainy; 2) partie lewicowe i centrolewicowe – Międzyregionalny Blok Reform Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy, Obywatelski Kongres Ukrainy, Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy; 3) partie prawicowe i centroprawicowe – Narodowy Ruch Ukrainy, Ukraińska Partia Republikańska, Demokratyczna Partia Ukrainy, Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ukrainy, Ukraińska Konserwatywna Partia Ukrainy; 4) ugrupowania nacjonalistyczne – Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe. Istotną siłą polityczną stało się nieformalne ugrupowanie – tzw. Partia Władzy²⁰.

W latach 90. XX w. wykształciły się cztery koncepcje odnoszące się do strategii i taktyki dalszego rozwoju ukraińskiej państwowości, tj. 1) zachodnia – przestrzeń ruchów narodowych i demokratycznych, 2) centralno-południowa – silna nomenklatura partyjno-kołchozowa, rolniczy charakter regionu; 3) wschodnia – zwolennicy komunistów i socjalistów, przemysłowa część kraju przestrzeń rosyjskojęzyczna; 4) Krym – obszar o silnych tendencjach separatystycznych, 70% mieszkańców stanowili tam Rosjanie²¹.

Proces budzenia świadomości grup narodowych i etnicznych dostarczał różnych szacunków zamieszkujących tam narodowości. Krystalizował się pejzaż etniczny Ukrainy, którą zamieszkiwali Ukraińcy, Rosjanie, Białorusini, Rumuni, Żydzi, Tatarzy i Polaków. Udział tych ostatnich w strukturze społecznej państwa szacuje się na poziomie 0,5–3% i wyznaniowy – 76% obywateli identyfikowało się z prawosławiem, 15% z katolicyzmem greckim i rzymskim, 1% z judaizmem²².

Po ogłoszeniu suwerenności państwowej Ukraina nie posiadała własnych sił zbrojnych – na terytorium stacjonowało ok. 1,2 mln żołnierzy Armii Radzieckiej. W 1992 r. władze polityczne doprowadziły do złożenia przysięgi nowemu państwu przez większość oficerów i żołnierzy znajdujących się na terytorium Ukrainy. Złożoną kwestią stała się broń jądrowa, jako że Ukraina, uzyskując status niepodległego, zadeklarowała budowę przestrzeni bezatomowej. W 1994 r. w drodze pertraktacji, w których wzięli udział prezydenci Rosji, USA i Ukrainy,

²⁰ M. Leusz, *Transformacja demokratyczna współczesnej Ukrainy*, [w:] *Polityka wewnętrzna i międzynarodowa. Badania wschodnie*, red. Z. Winnicki, W. Baluk, Wrocław 2009, s. 135–166.

²¹ J. Darski, *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa 1993; T. Kapuśniak, *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.

²² W. Zwaricz, *Mniejszość polska wśród narodowości współczesnej Ukrainy*, [w:] *Mniejszość polska na Ukrainie po 1989 roku*, red. A. Kasińska-Metryka, M. Gołoś, Chełm 2009, s. 99–111; A. Bonusiak, *Polacy w niepodległej Ukrainie. Analiza strukturalno-funkcjonalna*, Rzeszów 2013.

postanowiono przekazać broń atomową Rosji w zamian za gwarancję bezpieczeństwa ze strony Rosji i USA.

W strategii budowy nowej polityki zagranicznej Ukrainy ważne miejsce zajęła budowa nowych relacji z Polską²³. Zauważa się jednak, że w latach 90. XX w. Ukraina wykazywała większe zainteresowanie zawieraniem porozumień z Niemcami niż z Polską. Stan ten zauważali m.in. Jerzy Giedrojc z Paryża, Zbigniew Brzeziński z Waszyngtonu, Przekonywali, że nawiązanie współpracy między stronami jest pożądane dla obu podmiotów. W 1996 r. prezydenci obu państw złożyli oświadczenie, że dążą do zrealizowania idei wspólnej Europy i budowy nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego. W ślad za tym podpisano sześć polsko-ukraińskich umów o: 1) ruchu bezdewizowym, 2) współpracy w dziedzinie ochrony i zwrotu dóbr kultury utraconych i bezprawnie przemieszczonych podczas II wojny światowej, 3) uznawaniu prac związanych z certyfikacją, 4) utworzeniu Polsko-Ukraińskiej Komisji Gospodarki Przestrzennej oraz 5) i 6) współpracy między polskim Ministerstwem Przemysłu i Handlu a ukraińskim Ministerstwem Przemysłu Maszynowego oraz Ministerstwem Handlu. Nadto zawarto porozumienia o wzajemnych dostawach uzbrojenia, techniki wojskowej i świadczeniu usług o charakterze wojskowo-technicznym, współpracy w dziedzinie gospodarki na wodach granicznych, współpracy w dziedzinie kultury fizycznej i sportu.

Sytuacja Ukrainy uległa zmianie, kiedy Polska przystąpiła do Unii Europejskiej w 2004 r.²⁴ Stratedzy budowy nowej rzeczywistości europejskiej zaczęli ujawniać nią zainteresowanie polityczne, co doprowadziło do wybuchu sprzeciwu społeczeństwa ukraińskiego wobec istniejącego porządku społeczno-politycznego²⁵.

To stało się najważniejszym wydarzeniem w ciągu 20 lat budowy ukraińskiej niepodległości. Postrzegano ją jako starcie między Rosją a Europą, czyli element geopolitycznej rywalizacji. W wydarzeniach tych ujawniła się różnorodność postaw Ukraińców. Nastąpił rozłam między częścią wschodnią i zachodnią kraju. Rosja w tej sytuacji na przełomie 2004 i 2005 r. podjęła się zdecydowanych działań na rzecz utrzymania Ukrainy w swojej strefie wpływów. W procesy rewolucji

²³ A. Chodubski, *Stosunki polsko-ukraińskie, granice współpracy na początku lat 90. XX w.*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2012, nr 1, s. 131–150.

²⁴ A. Chodubski, *Wartości cywilizacji współczesnej a unifikacja i dezintegracja Europy*, [w:] *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. Fijałkowska i A. Żukowski, Warszawa 2002; *Europa Środkowa i Wschodnia wobec współczesnych wyzwań integracyjnych*, red. A. Stępień-Kuczyńska, Łódź 2003; *Na gruzach imperium... W stronę nowego ładu międzynarodowego w rejonie Europy Środkowej i Wschodniej*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, Łódź 2012.

²⁵ S. Stępień, *Pomarańczowa rewolucja. Kalendarium i dokumenty wyborów prezydenckich na Ukrainie w 2004 roku*, Przemyśl 2006; R. Potocki, A. Stec, *Polska bibliografia pomarańczowej rewolucji*, Częstochowa 2008; P. Kowal, M. Wapiński, *Wolność i pomarańcz. Obraz pomarańczowej rewolucji w polskich mediach*, [w:] *Obraz współczesnej Ukrainy w mediach w Polsce*, red. I. Hofman, J. Maguś, Lublin 2014, s. 171–189.

pomarańczowej zaangażowały się państwa Unii Europejskiej, co w ocenie medialnej krytycznie postrzegano. Zauważono np., że ostatnie wydarzenia na Ukrainie przekonują, iż „Unia Europejska jest rewolucyjną siłą, która potrafi obalić niedemokratyczne reżimy [...], ale jak ognia boi się odgrywać taką rolę. Innymi słowy, Unia może przyczynić się do wybuchów rewolucji, ale znakomita większość jej członków ma obsesję na punkcie zachowania *status quo*”²⁶.

W wydarzeniach rewolucyjnych dużą nośność polityczną zdobyło pojęcie „Majdan”, tj. miejsce protestów społecznych, utożsamiane z Placem Niepodległości. Wydarzenia tam zachodzące postrzegano jako festiwal, święto ludyczne. Rewolucja miała charakter *stricte* polityczny, kwestie społeczne i ekonomiczne były drugoplanowe. W analizach publicystycznych przemian zachodzących na Ukrainie uznaje się, że jest ona „niechcianym sąsiadem Unii” oraz, że nie istnieje czytelna polityka unijna wobec Ukrainy, aczkolwiek dla wielu polityków ukraińskich jawi się przekonanie, że Ukraina jest dla Zachodu niezbędna, że wyrwanie jej z „objęć” Rosji jest dla Unii sprawą najważniejszą.

Polsce wyznaczono ważne zadania w przebudowie ustrojowej na Ukrainie. W wymiarze strategicznym celem Polski jest doprowadzenie do demokratyzacji ukraińskiego życia kulturowo-cywilizacyjnego oraz zbliżenia Ukrainy do struktur unijnych.

Po przemianach rewolucyjnych z roku 2005 za orientacją proeuropejską opowiadało się ok. 50% społeczeństwa ukraińskiego, również ok. 50% badanych było za zachowaniem równowagi między Unią Europejską a Rosją, a 1/3 społeczeństwa przeciw integracji z Unią.

W kolejnych wyborach parlamentarnych ujawniali aktywność polityczną wciąż nowi ludzie, którzy reprezentowali różne opcje ideowe w sprawie rozwoju państwa²⁷. Ujawniły się w życiu politycznym z 2011 r. obrazy typu: „na głównej ulicy Chreszczatyku rozłożyły się dwa obozy: zwolenników i przeciwników aresztowanej premier Julii Tymoszenko, Zwolennicy żądają jej uwolnienia i nazywają Janukowycza łobuzem, przeciwnicy żądają przykładowego ukarania Tymoszenko i nazywają złodziejką. Oddzielone od siebie o kilkanaście metrów walczą wyłącznie na decybele. Ryk taki, że w promieniach 100 metrów nie słyhać myśli. I tak od świtu do zmroku bez przerwy”²⁸.

Na Ukrainie ujawnia się obecnie dychotomia życia kulturowego. W przestrzni wschodniej obserwuje się nasilanie się sfery niedostatku, biedy oraz przywiązania do polityki prorosyjskiej. Niekorzystny obraz ujawnia się też w obliczu kulturowym stolicy państwa, tj. Kijowa. Kontrastują z tym stanem miasta położone w pobliżu granicy z Polską, gdzie przeprowadza się renowację budowli uznawanych za zabytkowe oraz wznosi nowoczesne budowle, według wzorów charakterystycznych dla architektury zachodnioeuropejskiej.

²⁶ <http://www.newsweek.pl/Europa/fatalne-zauroczenie-europa,45726>, 1.

²⁷ W. Baluk, *Koalicje gabinetowe na Ukrainie w latach 2002–2012*, Lublin 2012.

²⁸ W. Wiśniowski, *Miny Ukrainy*, „Nie-dziennik cotygodniowy” 2011, nr 38, s. 8.

Pogłębianie się dychotomii politycznej ujawniło się tam po wyborach parlamentarnych z 28 października 2012 r. Po uzyskaniu władzy przez ugrupowania prorosyjskie, na wzór putinowskiej Rosji, spotkały się one z ostrym sprzeciwem ukraińskiej opozycji, która była popierana przez Unię Europejską. Doszło do kolejnych walk politycznych, które z dużą siłą ujawniły się w 2014 r.

W polskiej opinii publicznej panuje mało przychylny stosunek do Ukrainy i Ukraińców, jak też charakterystyczny jest duży stopień obojętności. Uznaje się, że stosunki między Polską Ukrainą nie są dobre ani złe. W tej sytuacji ważne między stronami zadania edukacyjne w zakresie budowania relacji stawia się przed mediami²⁹.

Podsumowując, można stwierdzić, że: 1) Ukraina w procesie dziejowym doświadczała nieustannych wojen, powstań, terroru politycznego oraz różnych intryg politycznych; 2) w jej tożsamości ujawnia się podział na przestrzeń kulturowo-cywilizacyjną wschodnią i zachodnią; 3) podział ten czyni, że ona jest przedmiotem ścierania się interesów Rosji i Europy Zachodniej; 4) w jej rozwoju dziejowym z dużą siłą ujawniały się procesy integracyjne i dezintegracyjne wystające na bazie wartości europejskich; 5) w recepcji zewnętrznej, w tym polskiej, jawi się ona jako przestrzeń zacofania kulturowo-cywilizacyjnego; w sytuacji głębokich przemian politycznych zachodzących w Rosji, jak i w Europie podejmowana jest ingerencja w jej życie polityczne oraz próba narzucania obcych wzorów życia kulturowo-cywilizacyjnego.

Андрей Ходубски

Украина и процессы европейских преобразований: Прошлое и настоящее

В работе автор указывает на то, что: 1. Украина на протяжении своей истории переживала неустанные войны, восстания, политический террор, а также множественные политические интриги. 2. В самоидентификации Украины можно отметить разделение на восточное и западное культурно-цивилизационное пространство. 3. Это разделение является причиной того, что Украина находится на стыке интересов России и Западной Европы. 4. В ее историческом развитии с большой силой проявлялись интеграционные и дезинтеграционные процессы, основанные на европейских ценностях. 5. Во внешнем восприятии, в том числе польском, Украина представляется областью культурно-цивилизационной неразвитости; в ситуации глубоких политических перемен, имеющих место как в России, так и в Европе, предпринимаются попытки вмешательства в ее политическую жизнь, а также попытка навязать ей чужеродные модели культурно-цивилизационного развития.

²⁹ E. Jurga-Wosik, *Relacje polsko-ukraińskie na łamach regionalnej i lokalnej prasy Wielkopolski*, [w:] *Obraz współczesnej Ukrainy...*, s. 149–150.

Андрій Ходубський

Україна і процеси європейських перетворень: минуле й сьогодення

У роботі автор вказує на те, що: 1. Україна впродовж своєї історії переживала постійні війни, повстання, політичний терор, а також численні політичні інтриги. 2. У самоідентифікації України можна відзначити поділ на східний і західний культурно-цивілізаційний простір. 3. Цей поділ є причиною того, що Україна знаходиться на стику інтересів Росії та Західної Європи. 4. У її історичному розвитку з великою силою проявлялися інтеграційні і дезінтеграційні процеси, засновані на європейських цінностях. 5. У зовнішньому сприйнятті, в тому числі польському, Україна представляється областю культурно-цивілізаційної нерозвиненості; в ситуації глибоких політичних змін, що мають місце як в Росії, так і в Європі, робляться спроби втручання в її політичне життя, а також спроба нав'язати їй чужорідні моделі культурно-цивілізаційного розвитку.

Andrzej Chodubski

Ukraine and the transformation processes in Europe: past and present

Author put emphasis in the article on the following facts: 1. Ukraine suffered in the past from the constant wars, uprisings, political terror and various political intrigues; 2. It's identity is ripped by cultural and civilizational cleavage and divided between West and East; 3. Cultural and civilizational cleavage opens the way to the rivalry between Russia and Western Europe; 4. Its historical development shows tendencies of integration and disintegration based on European values; 5. External observers, including Polish ones, are prone to perceive Ukraine as an area of cultural and civilizational backwardness, that stimulates many foreign actors to openly interfere with its internal affairs and impose Ukrainians alien patterns of cultural and civilizational activity.